

İmâmiyye Şîasında Tesbihin Manası ve Tarihi

The Meaning and History of The Prayer Beads in the Imami Shia Tradition

Farbod Mazlumi
Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Özet

Zikir, geçmişten günümüzde yaygın olarak gerçekleştirilen önemli dini pratiklerden birisidir. İslam dininin ortaya çıkışından itibaren özellikle namazdan sonra Allah'a zikirde bulunma hususunda Hz. Muhammed, ashap ve din alimleri tarafından çeşitli tavsiyeler ve rivayetler görülmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de de pek çok yerde kâinattaki bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiklerine dair ayetler bulunmaktadır. Tesbih, insanlık tarihi kadar eski olup zinet eşyası gibi başka farklı amaçlar için de kullanılmıştır. Tesbih zamanla farklı dinlerde dua eşyası olarak yerini almış olup İslam tarihinin ilk yıllarında zikir sayım aracı olarak kullanılmıştır. Müslümanların dini ve kültürel hayatlarının ayrılmaz parçası mahiyetini alarak farklı mezhep mensupları arasında benimsemiştir. Bu benimseme sonucunda farklı İslami mezhepler kendi çerçevelerince tesbih kültürü ve kullanımına anlamlar yüklemişlerdir. Çalışmamız Şîa-İmâmiyye mezhebi mensupları arasında özel bir yeri olan "Türbet Tesbihi"ni ele almaktadır. Kutsal kabul edilen mezarların veya türbelerin civarında bulunan topraklardan üretilen Türbet Tesbihleri, manevi bir bağ kurma ve dua etme amacıyla genellikle İmâmiyye mensupları tarafından kullanılmaktadır. Bu tesbihler, mezar ziyaretlerinin ve ruhsal bağların bir parçası olarak kabul edilir. Genellikle o bölgedeki yerel geleneklere ve kültüre bağlı olarak farklı tasarımlar, boncuklar veya taşlar içerebilir. Araştırmamızda öncelikle tesbihin bir nesne olarak nereden neşet ettiği ardından İslam kültürüne nasıl ve ne zaman dâhil olup yaygınlaştığını ve son olarak tesbihin İmâmiyye geleneğindeki yeri, manası ile bu mezhebe özel olan Türbet Tesbihi hakkında malumat verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zikir, Tesbih, Şîa Mezhebi, İmâmiyye, Türbet Tesbihi.

Abstract

The "Tasbih" is a religious practice widely performed from past to present and is considered an important element of worship in the Islamic tradition. Since the emergence of Islam, there have been various recommendations and narrations from Prophet Muhammad, his companions, and religious scholars regarding the practice of dhikr, especially the recitation of tasbih after prayers, emphasizing the constant remembrance of Allah. Furthermore, the Qur'an contains numerous verses indicating that all beings in the universe glorify Allah. Over time, prayer beads have been adopted as a tool for dhikr or supplication in different religions. Emerging as a means and necessity for counting dhikr in the early years of Islamic history, tasbih has become an integral part of the religious and cultural lives of Muslims today, embraced by members of various Islamic denominations. Consequently, different Islamic sects have imbued tasbih culture and usage with various meanings within their own frameworks. This study focuses on the "Turbet Tasbih", which holds a special place among the followers of the Shia-Imamiyyah sect. Turbet Tasbihs, made from the soil surrounding sacred graves or shrines, are typically used by Imamiyyah adherents for spiritual connection and supplication purposes. These prayer beads are considered a part of shrine visits and spiritual connections. Turbet Tasbihs may feature different designs, beads, or stones depending on the local traditions and culture of the region. This research first explores the origins of tasbih as an object and how it became integrated into Islamic culture and spread over time.

Keywords: Dhikr, Prayer Beads, Shia Sect, Imamiyyah, Turbet Prayer Tasbihs.

Giriş

Dinler ve ibadet hayatı pratiklerinin ortaya çıkmasından itibaren insanoğlunun zikir veya dua ihtiyacı da paralel olarak baş göstermiştir. Tesbih pek çok dinde olduğu gibi İslam dininde de duaların sayımı için kullanılmıştır. İslamiyet'in başlangıcından benimsenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Teknolojinin ilerlemesi ile tesbih gibi geleneksel zikir sayacı için zikirmatik veya telefon uygulamaları gibi alternatifler ortaya çıkmıştır. Zikirmatikler her ne kadar kolay taşınabilme gibi daha pratik imkanlar sağlasalar da tesbihlerin yerlerini tam manasıyla alamamışlardır (Mohan, 2016, p. 205). Tesbih, Müslümanlar için sadece bir sayım aracı olmanın ötesinde hem huzur veren bir nesne hem de gündelik hayatlarının vazgeçilmezidir. Genellikle imame, habbe, durak ve tepelik gibi kısımlardan oluşan tesbihler materyal, tane şekli, tane sayısı vb. özellikleri bakımından taksimat edilmektedir. Tesbihleri birkaç farklı şekilde yapmak ve süslemek mümkün olsa da en yaygın ve belirgin olanlarından biri, boncukların kesilerek veya oyma şeklinde işlenmesiyle yapılanlardır. Boncukların şekillendirilmesi, tesbih boncuklarının dış görünüşünü belirler. Boncukların geometrik şekilleri, genellikle pahalı taşlardan elde edilir ve bazen deniz kabuğu, kemik veya tahtadan da yapılabilir. Ayrıca, tesbih yapımında kalıp kullanma gibi bazı geleneksel yöntemlerle tesbih boncukları yapılır. İmâmiyye mezhebine mensup insanlar da tesbihin kullanımına önem göstererek kendi inançları ve fıkıhları doğrultusunda çeşitli anlamlar yükledikleri tesbihler ortaya çıkarmışlardır. Bunların en önemlisi olan Türbet Tesbihi çerçevesinde farklı rivayet ve inanışlar şekillendirmişlerdir.

Şekil 1

İşlemeli El Yapımı Türbet Tesbihi (rabi.com)

Çalışmada, İslamiyet'in önemli bir kültür ögesi olan tesbihin tarihçesi, çeşitleri ve rivayetleri hakkında bilgi verildikten sonra, İmâmiyye mezhebinde anlam ve kullanım bakımından önemli bir yere sahip olan "Turbet Tesbihi" üzerinde durulmuştur. Ancak çalışma, İran ve İran kültür

havzası üzerine temerküz ederek, İmâmiyye mezhebindeki Türbet Tesbihi ile sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede, konuyla ilgili fıkıh eserleri, ansiklopedi maddeleri, araştırma eserleri ve makaleler gibi literatürler taranarak nitel araştırma yöntemi ve tarama modelinden yararlanılmıştır. Lakin çalışmanın belirli bir odak noktasına sahip olması nedeniyle, Türkiye'deki tesbih kullanım kültürü ele alınmamıştır. Bunun sebebi, bir yandan konuyla ilgili yazımızda da yer verip ve yer veremediğimiz pek çok kıymetli eser ve araştırma makalesinin bulunması, diğer yandan da Türkiye'deki tesbih kullanımı ve kültürü gibi konuların daha derinlemesine incelenmeye şayan olup yazının odak noktasıyla uyumsuz olmasıdır.

1. Tesbihin Anlamı ve Hikâyesi

Tesbih, genel olarak zikir ve dua için ipe dizilmiş tanelere verilen isimdir. Terminolojik olarak baktığımızda terimin menşei, Arapça "*Mesbaha*" veya "*Sübha*" kelimelerinden geldiği ve mana olarak Allah'a dua, zikir ve sitayiş anlamındadır. Diğer taraftan bazı görüşler çerçevesinde terim aslında seccade anlamına olan "*Teslih*" veya "*Teşlih*" kelimelerinin yanlış yazımlarından türemiş olup dua ve Allah'a ibadet anlamında kullanılması yanlıştır. Rıza Gulihan Hidayet, tesbih kelimesinin "*Teslih*" (تسليخ) veya "*Teşlih*" (تشليخ) terimlerinin hatalı yazımı olduğunu iddia etmektedir. Hidayet'e göre kelime seccade anlamında olup "*Lam*" harfinin zamanla kaybolmasından değişim göstermiştir. Öte yandan tesbih kelimesinin, Allah'a dua manasında olan "*Sübha*" kelimesinin mastarı olduğu ve binaenaleyh terimin zikir sayımı için istifade edilen araç olan "*Sübha*" tanelerinin beyanı üzere kullanılmasının yanlış olduğunu ekler. Konu hususunda Şems Fahri İsfahani ve Abbas İkbâl Aştıyani gibi araştırmacılar kendi eserlerinde Hidayet gibi görüşlerini belirterek "*Teslih*" kelimesini seccade olarak mana etmişlerdir. Arapça-Farsça sözlükler olan "*Sami fi'l-İslami ve Mukkademet, Müzhebü'l-Esma ve Sirah, Münthe'l-Arb ve Emsal*" vs. gibi kaynaklarda Arapça seccade kelimesinin Farsça olarak çevirisi Teslih veya Teşlih olarak yazılmıştır. Bundan dolayı kelimenin doğruluğu ve doğru çevirisi tespit edilemediği için muhtemelen yanlış yazılmış olabilir. Böylece Hidayet ve başka uzmanlar tarafından ortaya atılan iddia kati bir şekilde doğrulanamamaktadır. Bu doğrultuda Hidayet'in söylemiyle zikir sayımı için kullanılan ipe dizilmiş tanelere tesbih demek yanlış olmayıp terimin Allah'a dua manasının yanında Farsça metinlerde bu kullanım için geçtiği görülmektedir. Aynı zamanda Arapça metinlerdeki gibi Farsça metinlerde de bu sayım aracı için tesbih kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır (Kazvini, 1324, s. 6).¹

Tesbih dinlerin genelinde zikirlerin sayımı veya akılda kalması amacıyla kullanılmıştır. Özellikle Hindular, Budistler, Yahudiler, Mesihiler

1 Bir örnek zikretmemiz gerekirse önemli Arap şairlerden olan Ebu Nüvas, Abbasi Halifeleri Harun Reşit ve oğlu Emin'in veziri olan Fazl b. Rebi' için kaleme aldığı mısralarda tesbih kelimesini bu şekilde istifade etmiştir. Tıpkı Nüvas gibi Farsça şiirler kaleme alan Saadi'de eseri Gülistan'da tesbihten bu manada istifade etmiştir. Konu hakkında daha detaylı malumat için bkz. Kazvini, M. (1324). Tahkikat-i Lugavi: Tesbih be mani-yi sübha sahih ve fasih est. *Yadigâr-i Dey*, (15), 5-14.

(Katolikler ve Doğu Ortodokslar) ve Müslümanlar tesbihten tarih boyunca bu şekilde istifade ederek tesbih çerçevesince çeşitli gelenekler geliştirmişlerdir (Shiyer, 2012, s. 2; Hadad Adel, 1376, s. 3530). Tesbihin en eski kullanımına baktığımızda Hinduların ve Budistlerin ayinlerinde ve dualarında *"Gant Tiya"* terimi altında sayım üzere ve *"Gañça Niya"* yani parıltı ve kutsiyet manasında kullandıkları görülmektedir. Ayrıca her iki inanışta da farklı renklerde ve sayılarda tesbihlerin olduğu ve her birinin farklı anlamlara atfedildiği de haizi ehemmiyettir. Örneğin Hindu tanrılarından olan *"Vişnu"* ayininde, merasimin başlangıcında altı veya yedi yaşlarından olan bir bireye 108 taneli bir tesbih boynuna asılarak ona bazı özel zikirler öğretilir. Hindistan'daki M.Ö. 185 yılına dayanan bir taş hiyerogliflerinde insanların elinde tesbihler bulunmaktadır. Hindistan'daki tesbihe verilen isim *"Mala"*dır. Genellikle 108 taneli olan *"Malalar"* kendi inançlarında 12 âlemin 9 gezegene çarpanından olan sayıdır. Ardından bu topraklarda Budizm'in ortaya çıkışı ile Mala kullanışı bu inanış mensupları tarafından benimsenerek inancın yayılması özellikle Tibet, Çin ve Japonya gibi diğer coğrafyalara yayılmıştır. Onların da *"Malalar"*ı Hindular gibi 108 taneli olup genellikle rahipleri tarafından parlak siyah rengi tercih edilmiştir. Sandal ağacı yanında mukaddes saydıkları ölü ineklerin kemikleri tesbih yapımında kullanılmış ve dualarını bu tesbihlerle yerine getirmişlerdir (Salki, 1386, s. 81; Tönük, 2011, p. 25).

Museviliğe baktığımızdaysa 32 veya 99 taneli tesbihten Cumartesi ile diğer kutsal günleri dışında kullanımı azalmıştır. İnanışta tesbihin dinden çıkmanın bir türü olduğu ve bundan dolayı kullanılmaması gerektiği başka bir görüştür. Öte yandan *"Talit"* olarak bilinen beyaz yün veya pamuktan yapılmış ibadet kumaşlarında mavi iplerle dikilmiş olan taneler vardır. Bu olgu kendi inançlarında Hz. Musa'nın, Allah tarafından İsrail oğullarına kendi elbiselerine taneler bulundurmaları ve bunun aracılığı ile Allah'ın ahkâmlarını hatırlamalarından kaynaklanmaktadır. Allah'a dua veya sitayiş temelinde bir nevi elbisede bulunan taneler ile tesbih tanelerinin ilintili olduğunu söylemek mümkündür (Salki, 1386, s. 82).

Miladi XIII. yüzyılın başlarından itibaren ibadet amaçlı tesbih kullanımı Asya'dan Avrupa'ya yani Hinduizm, Budizm ve Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçmiştir. Ancak Antik Roma kültüründe tesbih benzeri ziynet eşyalarının kültür olarak aristokratlar tarafından kolye şeklinde kullanıldığını da unutmamak gerekir.² Hristiyanlar ziynet eşya niyetine başında bir Haç bulunan tesbihleri kullanırlardı. Bu tesbih genellikle camdan olup iri taneliydi. Zamanla birlikte Hristiyanlığın kollarından olan Nasturilik ile zikir veya sayım için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım daha sonra Katolik Hristiyanlar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Lakin diğer bir kol olan Protestanlar tarafından Hz. İsa'nın evhamlara karşı olduğu referans gösterilerek kullanılması doğru olmadığını söyleyerek Katolikleri hurafecilikle suçlamışlardır. Bu malumattan da anlaşılacağı üzere Hristiyanlıkta tesbihin kullanımı Katolik ve Yunan ile Rus Ortodoks

2 Yapılan saha araştırmasında Konya Arkeoloji Müzesinde 1892/1 numaralı vitrinde Roma Çağı (M.S. 2-3 YY.) ve Neolitik Çağ (M.Ö. 7000-6500) dönemlerinde kullanılan bu ziynet eşyaları bizzat müşahade edilmiştir.

kollarına nispet edilmektedir (Salki, 1386, ss. 81-82; Safayi & Shayesterokh, 1398, s. 175). "Rosary"³ olarak isimlendirilen tesbihler Katolik Kiliselerde 3 desteye bölünmüş olan 50 taneli toplamda 150 taneden oluşan uzun ve bazen başında Haç işareti asılan tesbihler bulunmaktadır. Doğu Ortodoks Hristiyanlığına göre tesbih veya dua iplerine Yunancada "Komboskini" ismi verilmiştir. Tesbihler veya ipteki boncuklar önemli törenlerde kullanılan araçlar olmuştur. Düğümler veya tanelerin sayısı Hz. İsa'nın 33 yaşında çarmıha gerilerek ölümüne ithafen 33 adettir. Lakin bu sayılar manastırdan manastıra değişiklik de gösterebilir. Bazı örnekler ise 50 veya 100 düğüm görülmektedir (Kitat & Hanafy Hassan, 2020, s. 27).

Şekil 2

Rosary İçin Bir Örnek (unspokenelements.com)

2. Müslümanlıkta Tesbihin Kullanım Kültürü

Vehhabilik⁴, Selefilik ve Alevilik dışında Müslümanlıkta da tesbih kullanımı oldukça revaçtadır. Burada Suriyeli Alevileri ve Bektaşiler istisnalar arasındadır; zira Suriye Alevileri, geleneksel olarak kırk erenler için 40 taneli tesbihler kullanmaktadırlar. Diğer yandan, Bektaşi geleneğinde ise, biri imamenin bitişiğinde diğerleri duraklarda olmak üzere tesbihin renginden farklı dört ayrı renk boncuk bulunmaktadır. Bu renklerden kırmızı olanı Hz. Ali'yi, beyaz olanı Hz. Fatma'yı, sarı boncuk Hz. Hasan'ı, yeşil ise Hz. Hüseyin'i temsil etmektedir. (Tönük, 2011, p.

3 Latince "Rosarium" kelimesinden gelen kelimenin anlamı gül bahçesidir. Dualar için ipe dizilmiş boncuklar veya düğümlerden oluşan kordonlara verilen isimdir. Ayrıca tesbih anlamında İngilizcede "Beads" veya "Praying Beads" olarak da yazılmaktadır. Rosary. *Britannica*, (2022, Nisan 13).

4 Diğer ismi Vahhabiya olan bu mezhep Teym kabilesine mensup Muhammed b. Abd al-Vahhab tarafından kurulmuştur. Mezhebin temel esası İslam dininin kaidelerini katı kurallarına bağlı kalmaktır. Vehhabilik tarihinin seyri içerisinde siyasi mahiyete bürünmüştür (Çağatay, 1986, ss. 263-265). Tesbihe olan bakış açıları, bu kültürün sonradan türetilmiş bir olgu olduğunu ve eski İslami anlayışla uyumsuz olduğunu düşünmektedirler. (Safayi & Shayesterokh, 1389, s. 175)

29; Elaltuntaş, 2014, s. 151-152). Bu tesbih uygulamaları, Müslüman topluluklar arasındaki kültürel ve dini farklılıkları yansıtmaktadır. Her bir topluluk, kendi geleneğine ve inanç sistemine uygun olarak tesbih kullanımını şekillendirmiştir. Tesbihler, dini semboller ve figürlerle ilişkilendirilmiş ve inançsal bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla, tesbihler, Müslüman toplulukların dini kimliklerinin ve bağlılıklarının bir ifadesi olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Bazı görüşlere istinaden tesbih Hint Budizm inancından bazı görüşlere göre ise Doğu Nasturilik⁵ inancından Müslümanlık kültürüne geçmiştir (Safayı & Shayesterokh, 1398, ss. 175-176).⁶ Müslümanlığın iki önemli mezhebi olan Sünnilik ve Şîalılık arasındaki rivayetler ve tefekkürler farklı olsa da kullanım amacı aynıdır. Sadece Şîalar, Sünniler gibi "La ilahe illallah", Tekbir, Tesbih ve Tahmid zikirlerinin yanında İmamlarını yâd ederek onlara da selam ve saygılarını arz ederler. Ehli Sünnet rivayetleri ve referansları Hz. Muhammed'in boynuna astığı tesbihe işaret edip kullanımının sünnet olduğunu zikretmekte (Hadad Adel, 1376, s. 3530).

Muslim'in Ebu Hureyre'den naklettiği bir hadis üzere:

Muhacirlerin fakirleri Resulullah (S) a geldiler de (ya Resulullah) çok mal sahipleri yüksek yüksek dereceleri ve devamlı nimetleri alıp gittiler dediler. Resulullah: "Bu nasıl olur?" buyurdu. Cevaben: bizim namazımız gibi namaz kılarlar, bizim orucumuz gibi oruç tutarlar. Hâlbuki onlar sadaka verirler de biz veremiyoruz, köle azat ederler de biz edemiyoruz, dediler. Bunun üzerine Resulullah: "Size bir şey öğreteyim mi ki onu yapmakla sizi geçmiş olanlara yetişesiniz, sizden sonraya kalanları geçesiniz, sizin yaptığınız gibi yapanlar müstesna hiçbir kimse de sizden daha faziletli olamasın?" buyurdu. Ardından "Her namazdan sonra otuz üç kere tesbih, tekbir ve tahmid edersiniz" buyurdu. (en-Niysaburi, 1988, ss. 222-224; Buhari, 1987, ss. 828-829)

Burada yer verilen hadis ve Ebu Hureyre'nin rivayeti Sünni mezhebi bakımından tesbihin kaynağı ve neşet ettiği yer olarak işaret edilmektedir. Böylece, Sünni ve Şîa mezheplerinde, Hz. Muhammed'in tesbihi tavsiye ettiği konusunda genel bir fikir birliği bulunmasına rağmen, bu tavsiyenin kime yapıldığı konusunda farklılıklar ortaya çıkmaktadır.⁷ Aynı zamanda, bazı görüşler, Peygamber'in zikirler için taş veya taneler yerine parmakların kullanılmasının daha uygun olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşler, zikir pratiğinin nasıl gerçekleştirileceği konusunda farklı

5 Miladi V. asırda Hristiyanlığın içinden doğup fakat ana akım kilise tarafından heretik kabul edilen mezheptir. İnanişta Hristiyanlığın diğer mezheplerinden ayıran farkı Hz. İsa'ya yükledikleri sıfattır. Onlara göre Hz. İsa hem tanrı hem de insandır (Fortacı, 2018, s. 66; Albayrak, 2007, s. 16).

6 Amerika yerlileri ve Afrika yerel dinlerinde tesbih kullanımı için ayrıca bkz. (Salki, 1386, s. 82).

7 Öte yandan Buhari'nin aktardığı hadis üzere: Hz. Aişe, Hz. Muhammed'in ruku ve sücudunda "Subhaneke Allahumme, Rebbena ve bi-hamdike ve Allahume İğfir li" pek çok defa gerçekleştirdiğini bahsetmektedir (el-Buhari, 1986, s. 809). Tirmizi ise bu konu esasında Hz. Muhammed'in tesbih ile ilgili açıklamaları hadisler bulunmaktadır. Buradaki tavsiyeler çerçevesinde Müslümanlar için sayılar, rivayetler ve tavsiyeler farklı sahabeler tarafından rivayet edilmiştir (Tirmizi, 2004, s. 203).

perspektiflerin olduğunu ve Hz. Muhammed'in uygulamalarına dayanarak farklı ibadet yöntemlerinin geliştirildiğini göstermektedir. Özellikle Asr-ı Saadet döneminde ve sahabeler arasında, tesbih ile yapılan zikirin hoş karşılanmadığı bilinmektedir. Bu dönemde, sahabeler arasında tesbih kullanımının zikir pratiği için yaygın bir yöntem olmadığı ve bu tür uygulamaların sınırlı olduğu kaydedilmiştir. Bu durum, tesbihin zikir pratiği için kullanılmasının, o dönemdeki İslam toplumunda yaygın bir uygulama olmadığını göstermektedir (Hadad Adel, 1376, s. 3530; Yurdagür, 2011, s. 203). Aksi rivayetler de mevcuttur; zira bazı sahabeler, zikirlerin eksik veya fazla yapılmasının sünnete uygun düşmeyeceğine inanarak, çakıl taşı, hurma çekirdeği veya ip üzerine atılmış düğümlemlerle sayıyı belirlemeye çalışmışlardır. Hz. Ali'nin torunu Hz. Fâtîma'nın ipe atılmış düğümleri saydığı rivayet edilmektedir. Bu ipe atılan düğümler, hafızaya destek olması amacıyla uzun bir süredir kullanılmıştır. Hz. Muhammed ve Sa'd b. Ebû Vakkas'ın birlikte ziyaret ettiği bir hanımın çakıl taşı veya hurma çekirdeğiyle tesbih ettiği rivayet edilmektedir. Aynı zamanda Sa'd b. Ebû Vakkas'ın da tesbihlerinin sayısını belirlemede çakıl taşı kullandığı bahsedilmektedir. Ebû Hüreyre'nin ise belirli sayıda çakıl taşlarını yanında taşıdığı ve tesbihatını onlar ile yaptığı rivayetler arasındadır. Başka bir rivayete göre, üzerinde 2000 düğüm bulunan bir ip olduğu ve bu sayıda tesbih çekmeden yatmadığı söylenmektedir. Hz. Muhammed'in eşi Safiyye'nin yanında 4000 kadar çakıl taşı bulundurduğu ve bu sayıda tesbih ettiği söylenmiştir. Tesbihin ipe dizilmiş boncuklar şeklinde ne zaman ortaya çıktığının belirli bir referans noktası olmasa da bahsedilen rivayetler onun erken bir dönem pratiği olduğunu göstermektedir (Bozkurt, 2011, s. 530). Görüşler farklı olsa da bu rivayetlerin Hicret-i Nebi'nin başlarında yaşandığı ve net olarak belirtilmediği hususu da dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, tesbihin zikir pratiğindeki kullanımıyla ilgili kesin bir tarih veya detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

3. Materyal, Tane ve Şekil Bakımından Tesbih Türleri

Tesbih yapımında kullanılan boncuklar, malzeme ve tür açısından farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Malzeme türüne göre ilk olarak boncuklar iki ana gruba ayrılabilir ve bu sınıflandırmalar, boncuk türlerinin ayrıntılı ve belirgin bir şekilde sınıflandırılmasına yol açar. İlk olarak, boncukların malzeme türlerine göre iki ana gruba ayrıldığı söylenebilir: deniz ve kara (yani, deniz ve karasal kaynaklı) boncuklar. Deniz boncukları grubuna dahil edilen boncuklar, temel malzemenin deniz kökenli olduğu boncukları içermektedir. Bu boncukların çoğu deniz kabuklarından gelir ve şekillendirilmeleri için oyma işlemi kullanılır. Deniz boncuklarını deniz taşları ve deniz bitkileri olarak iki alt kategoriye ayrılabilir; bu tesbihler deniz yıldızları gibi deniz bitkilerinden elde edilen taneler genellikle oyma işlemiyle şekillendirilirler. İkinci gruba olan kara boncuklar grubunun temel malzemeleri ise kara veya karasal kaynaklı olduğu boncukları içerir. Bu boncuklar, örneğin ceviz kabukları gibi karasal kaynaklardan elde edilen malzemelerden yapılabilir ve genellikle oyma işlemi kullanılarak şekillendirilirler. Bu tesbihlerde kullanılan boncukların kökeni ve işleme

yöntemleri genellikle boncuk türünü ve fiyatını belirler. Tesbih yapımında kullanılan malzemeler farklı kültürlerde farklılık gösterebilir. İslam ibadetlerinde tesbihleri pek çok esasta türlere ayırmak mümkündür. Burada tanelerin cinsi, tanelerin sayısı, tanelerinin şekli ve kullanım amaçlarından bahsedilmeye çalışılacaktır.

3.1. Tesbihin Cinsi

3.1.1. Türbet (Torbat-تربت) Tesbihi

Aslında çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu tesbihin kelime anlamı "toprak" olup mecazen mezar, türbe vb. kutsi yerler ve mekânlar için kullanılır. Tesbih üzerindeki kullanımı ise Hz. Hüseyin'in mezarına referanstır. Şîalar sadece tesbih ve "*Mohr (Turbah)*" için mezar toprağı kullanımı ile kalmayıp bu çerçevede farklı adetler ve gelenekler oluşturmuşlardır. Örneğin: eski gelenekte yeni doğan çocukların damaklarına bir parça türbet sürerek ağız yolunu açtıklarına ve hastalıklardan korunacağına inanılırdı. Türbe tesbihleri, insanlar tarafından genellikle seyrüsefer esnasında kaza ve belalardan korunmak için yanlarında taşınır. Manevi güçleri olduğuna inanılan bu tesbihi insanlar, taşıdıklarında kendilerine koruma ve bereket getireceğine inanmaktalar. Bazı çevreler, ölen kişinin imanını ve dünya hayatında gösterdiği dindarlığı ifade etmek amacıyla mezarlarına Türbet Tesbihi veya Mohr (Turbah) motifini işletirler. Böylece bu motifler ölen kişinin manevi mirasını simgeler ve onun dini bağlılığını vurgular. Dolayısıyla, Şîalar için tesbih, sadece Allah'ı anmaları için bir araç değil, aynı zamanda manevi bir varlık ve bağ kurma aracıdır (Türbet, *Danışname Bozorg-i Eslami*, Merkez-i Dairatü'l-Maarif-i Eslami, 2022, Mayıs 2; Şobeyri, 1388, ss. 823-824; Dehkhoda, 1998, s. 6595).

Şekil 3

Kutsal Topraklardan Üretilen Türbet Tesbihi Ve Mohr İçin Bir Örnek (tebyan.net)

3.1.2. Şah Maksut Tesbihi

Afganistan'ın Kandahar kentindeki madenlerinden elde edilen materyallerle üretilen tesbihtir. Zehirlere karşı olan tedavi özelliğinden dolayı "*Panzehir Tesbihi*" olarak da bilinmektedir. Kırmızı ve beyaz renkleri dışında genellikle açık yeşil renktedir.

3.1.3. Yemen Tesbihi

Yemen tesbihi, Akik taşından Yemen'de üretilen tesbih türüdür.

3.1.4. Kedi Gözü (Aynü'l-Hirra) Tesbihi

Kedi Gözü (Aynü'l-Hirra) tesbihi, Hindistan'da bulunan bir taştan üretilen tesbihtir.

3.1.5. Kehribar Tesbihi

Kehribar tesbihi, kendi içinde Ateş ve Ab-i Hayat olarak iki türü olup ağaç ve bitkilerin reçinesinden elde edilerek dizilen tesbihtir.

3.1.6. Bülbül Gözü (Çeşm-i Bülbül) Tesbihi

Bülbül Gözü (Çeşm-i Bülbül) tesbihi, tanelerinin kendi renginden farklı renkte lekeleri olan tesbihtir.

3.1.7. Gümüş Baskılı Tesbih

Gümüş Baskılı tesbih, Yesr⁸ taneleri ve üzerlerinde gümüş süslemeler olan tesbih türüdür.

3.1.8. Şah Ali Tesbihi

Şah Ali tesbihi, günümüzde üretimi olmayan Cüveyn bölgesinden elde edilen kırmızı taşlardan dizilmiş tesbih türüdür. Ayrıca Cüveyni Tesbihi olarak da bilinmektedir (Alayi, 1343, s. 33; Hadad Adel, 1376, s. 3530).

3.2. Parça Bakımından Tesbihler

Tesbihler çoğunlukla habbe de denilen farklı şekillerde irili ufaklı tanelerden oluşmaktadır. Genellikle sayıları bölme aracı olan Farsçada "*adasak* (عدسک)"- Türkçede ise nişane veya durak olarak adlandırılan parça ile aynı şekilde Farsçası "*şeyhek* (شیخک)"- Türkçesi imame olan büyük bağlantı noktası da bir tesbihin ana parçalarıdır. Tesbihler çoğunlukla tek nadiren de olsa iki püskülden oluşmaktadırlar. Aslında süs için kullanılan püsküllerin toplanması ve bir arada tutulması için altın ve gümüş gibi değerli madenlerden istifade edilir ki bu husus tesbihin değerini arttırmaktadır. İmameler ise tesbih ile aynı materyalden olup tesbihlerde bir adet bulunmaktadır. Nadiren iki veya üstü kullanılan imameler genellikle koni şeklinde üretilmektedirler. Ancak son dönemlerde teknolojik aletlerin gelişimi ile farklı kesim metotları kullanılarak yeni şekillerde ortaya çıkmıştır. Tesbihlerdeki durakların sayısı iki tane olup diğer tanelerden daha küçük parçalardır. Onların yardımıyla tesbihteki

8 "Yusr"; Hacer el-Ugab, Hacer el-Nesr ve Hacer el-Boht isimleri ile de anılan ve tesbih yapımında kullanılan kara mercan tanesidir (Dehkhoda, 1998, s. 23786).

tane belirlenir ve en yaygın olan 99 taneliler 33'e ve 33 olanlar 11'e bölünmektedir. Böylece kişi çektiği zikir sayılarını unutmayarak doğru sayımı ve taksimatı yapabilecektir (Alayi, 1343, ss. 30-31; Safayi & Shayesterokh, 1398, ss. 177-179). Klasik tesbihlerin bazılarında imame takıldıktan sonra püskül yer alırken, bazı değerli tesbihlerde imame ucunda kamçı bulunmaktadır. Ayrıca, tesbihlerde kordon kamçı veya tepelik gibi özel parçaların varlığı da değeri arttırmaktadır (Bozkurt, 2011, s. 530; Elaltuntaş, 2014, ss. 153-154).

3.3. Tane Sayısı Bakımından Tesbihler

3.3.1. Doksan Dokuz Taneli Tesbihler

Toplam 99 adet tespih tanesi ve 2 adet durağı bulunmaktadır. Bu tür tespihler genellikle İslami geleneğe uygun olarak kullanılır ve zikir ibadeti için tercih edilir. Her bir tespih tanesi, zikir esnasında Allah'ın isimlerini veya duaları tekrarlamak için kullanılır.

3.3.2. Otuz Üç Taneli Tesbihler

99 taneliler ile en çok tercih edilen tesbih türüdür. Toplam 33 adet tespih tanesi bulunur. Bu tür tespihler Şîalar tarafından az da olsa Hz. Fatma Tesbihatı için kullanılır.

3.3.3. Yirmi Beş Taneli Tesbihler

"Çahar Yeke" olarak da bilinen bu tesbihler genellikle eğlence amaçlı olup zikir veya dua sayımı için pek tercih edilmez. Sayısının az olmasından dolayı taneleri diğer tesbihlere nazaran daha iridir.

3.3.4. Bin Taneli Tesbihler

Tasavvuf, İslam'ın içsel ve manevi boyutlarına odaklanan bir mistik harekettir. Özellikle İmam Ali ve onun soyundan gelen İmamların özel bir rolünü vurgulamaktadır. Bu nedenle Şîa dervişleri için bu İmamların manevi rehberliği büyük önem taşımaktadır. Şîa dervişler, tasavvuf yolunu takip ederler ve manevi derinlik ile Allah'a yaklaşma amaçlarıyla özel zikir ve dua gibi manevi uygulamaları sıkça kullanmaktadırlar. Bilhassa Tasavvuf için zikir ve tesbih uygulamaları, manevi yükselişin ve ruhsal derinliğin temel unsurları olarak kabul edilir (Hadad Adel, 1376, s. 3530). Bu bağlamda, tasavvufi öğretilere göre, tesbih çekmek ruhsal bir bağlantı kurmanın, Allah'ı anmanın ve içsel bir denge sağlamanın bir yolu olarak değerlendirilir. Kutsiyet meselesi Sufiler için o derece önemlidir ki tesbihleri üretenlerin ellerinin mübarek olduğuna ve ticaretinin dahi kutsal olduğuna inanmaktadırlar (Saramifer, 2018, s. 8). Sufiler arasında yaygın olan 1000 taneli tesbihler genellikle dergâh ve tekkelerde kullanılır. Ayrıca, ölüm merasimlerinde bu tesbihle yapılan zikirler genellikle vefat eden kişiye hediye edilir. Bu uygulama, Sufi geleneğinde yaygın olan bir adettir ve ölüm sonrası ruhun huzura ermesine ve manevi yolculuğunun kolaylaşmasına katkıda bulunması amaçlanır. Aynı zamanda bu tesbihlerde özel motiflere ve hatta bazen kişiye özel bile tasarıma rastlamak mümkündür (Alayi, 1343, s. 31; Salki, 1386, s. 82).

3.4. Fiziki Şekil Bakımından Tesbihler

Şekil bakımından genellikle yuvarlak ve elips olmaktadır. Materyalleri ise çoğunlukla cam, ahşap, sedef, çekirdek, ağaç reçinesi, mercan, akik, yakut, zümrüt, fildişi, deve kemiği vs. gibi gerek karadan gerekse su altından olan doğal madenler ve materyallerden üretilmektedirler. Modern dönemlerde ise çeşitli renklerdeki plastiklerden oluşmaktadır; ipiler ise genellikle yün, ipek ve plastikten olup İmame kısmında düğümlenir. Bahsedilen bu hususlar esasında farklı türdeki tesbihlerin kendisine ait değerini belirtmektedir. Buradaki parametreler bazen tesbihin şeklen pürüzsüz olması bazen üretim yeri bazen de üretim materyali gibi faktörlerden etkilenmektedir (Safayi & Shayesterokh, 1398, ss. 179-180).

Şekil 4

Şah Maksudi Tesbihi İçin Bir Örnek (parsjawaher.com)

4. Önemli Tesbih Üretim Merkezleri

İran'ın Kermanşah ve Horasan (Meşhed) eyaletleri tesbihin önemli üretim merkezleridir. Meşhed kentinde üretilen tesbihler kalite bakımından daha düşük olsa da üretim maliyetinin düşüklüğü ve üretim hızından dolayı daha fazla tercih edilmektedir. Osmanlı dönemi ve sonra tesbih kullanımının artması ve yaygınlaşması İstanbul'u haizi ehemmiyet tesbih üretim merkezlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Diğer tesbih materyalleri yanında burada hayvan kemikleri ve boynuzlarından üretilen tesbihleri de görülmektedir.⁹ İran, Türkiye, Afganistan ve Hindistan'ın yanında Çin de önemli tesbih üretim merkezlerinden biridir (Alayi, 1343, ss. 32-33).

Ülkelere göre tesbih üretim ve özelliklerini detaylandırmak gerekirse:

İran: 1) Kermanşah: Özellikle kilden yapılan tesbihler revaçtadır; bilhassa geçmişte bu tür tesbihlerin yapımı için en önemli merkezlerden

⁹ Osmanlı'da kuka, kehribar, balık dişi ve ağaç kökenliler en yaygın kullanılan tesbih türleridir. İstanbul üretimi tesbihler Irak, Lübnan, Ürdün vb. gibi Ortadoğu ülkelerinin de ilgi odağı olmuştur (Tekin, 2014, s. 1013).

biri mahiyetindeydi. Ancak kalite bakımından Kermanşah tesbihleri diğer şehirlere nazaran daha düşüktür. 2) Meşhed: Kutsal bir şehir olduğundan ötürü burada tesbih üretimi oldukça yaygındır ve nicelik açısından diğer şehirlere göre önde gelmektedir. Ancak, bu tesbihlerin en kaliteli olduklarını söylemek mümkün değildir. Burada üretilen tesbihler genellikle daha büyük ve gösterişlidir. Ayrıca tasarımları ayrıntılı işçilik içerir. 3) Cüveyn: Kentte üst kalitede üretilen ve “*Tesbih-i Ali Moradi*” adıyla da anılan bu tesbihler son derece talep görmekteledir. İran’daki diğer şehirlerde de tesbih üretimi yapılmaktadır; ancak yukarıda bahsedilen şehirler bu alanda öne çıkanlar arasındadır.

Afganistan: Burası en ünlü ve en değerli tesbih türlerinden birine ev sahipliği yapmaktadır; “*Şah Maksudi*” adıyla bilinen bu tesbih parlak yeşil renkteki boncukları ve zehri nötrale etme özelliği ile anılmaktadır. Zikredildiği üzere bu özelliğinden ötürü bu tesbihlere panzehir tesbihi adı da verilmiştir. Şah Maksudi tesbihlerinin yapımı ve üretimi günümüzde halen devam etmekte olup değeri yüksek ve en saygın tesbih türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Mamafih Şah Maksudi tesbihleri nadir bulunan ve pahalı olan en prestijli tesbihler arasındadır.

Hindistan: Burada özellikle çokça bulunan ceviz veya sandal gibi ağaçlar tesbih üretimlerinin kaynağıdır. Hindistan’da, özellikle geleneksel ahşap oymacılığı konusunda uzmanlaşmış ustalar tarafından yapılan ahşap tesbihler oldukça rağbet görmektedir. Bunun yanı sıra Hindistan’da akik gibi taşlardan da tesbihler üretilmektedir. Bu tesbihler genellikle oymacılıkla süslenir ve çok sayıda farklı desen ve tasarıma sahip olabilirler.

Çin: Burada üretilen tesbihler diğer ülkelere nazaran daha çeşitli metal türlerini içermektedir. Bu tesbihlerin yapımında genellikle gümüş ve altın gibi metaller kullanılırken bazen demir gibi metaller de kullanılabilir. Çin’de üretilen tesbihler şekil açısından farklı türlerde boncukları içerir ve bu boncuklar tesbih üreticileri tarafından özel olarak tasarlanmaktadır. Çin tesbihleri, özellikle el işçiliği açısından güçlüdür ve diğer ülkelerde üretilen tesbihlerden daha yüksek kalitede olurlar. Çin, aynı zamanda porselen topraklar ile elde edilen cam tesbihlerin üretimiyle de öne çıkmaktadır. Aynı zamanda bu cam tesbihler üzerine estetik değerini arttıran ve sanatsal bir özellik katan minyatür işçilikleri de uygulanmaktadır.

Yemen: Tesbih yapımında tercih edilen boncuk türleri malzemelerinden dolayı fazlaca tercih edilenler arasındadır. Yemen’de yapılan tesbihlerde özellikle akik taşı kullanımı oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda özellikle akik taşının işlenmesi ve oymacılığı konusunda uzmanlaşmış Yemenli ustalar tarafından yapılanlar oldukça değerlidir. Bu nedenle Yemen’e özgü tesbihler, özellikle işçilikleri ve zarif detaylarıyla ünlüdürler. Bu tür tesbihlere genellikle “*Yemeni Tesbihleri*” de denilmektedir (Safayi & Shayesterokh, 1398, ss. 181-183).

5. Şîa Mezhebinde Tesbih

Şîalar için Türbet Tesbihi’nin kökeni Hz. Fatma’ya dayanmaktadır. Hz. Fatma, Hz. Muhammed’den her Namaz’dan sonra 34 Tekbir (Allah’u

Ekber), 33 Tesbih (Sübhân'Allah) ve 33 Tahmid'in (Hamdüllah) büyük sevap olduğunu tavsiye almıştır. "*Hz. Fatıma Tesbihatı*" olarak Şîa fıkıhında adlandırılan bu ibadet çerçevesinde çeşitli rivayetler bulunmaktadır (Nuri, 1387, ss. 8/14/15/16/17; Tehrani, 1377, ss. 13-14). Bu rivayetlere baktığımızdaysa; Hz. Fatma, Hz. Muhammed'den ev işlerinde yardımcı olması için bir yardımcı talebinde bulunmuştur. Hz. Muhammed ise ona cevaben: Ey Fatma, ben sana daha güzel bir şey vereceğim. Her namazdan sonra 34 kere Tekbir, 33 kez Tahmid ve 33 kez Tesbih eyle; bu benden istediğin yardımcıdan sana daha fazla yardımcı olacaktır (el-Âmilî, 1983, ss. 1024-1025). Binaenaleyh Hz. Fatma zikirlerini yerine getirmek için 34 boğumdan oluşan yün bir ip istifade etmiştir.¹⁰ Öte yandan Hz. Muhammed'in amcası Hz. Hamza'nın vefatı ardından Hz. Fatma onun mezarının toprağından kendisine taneler dizerek tesbih halinde dualar için kullanmıştır ki bu daha sonra Şîalar tarafından Kerbela olayı sonrası Hz. Hüseyin'in mezarının toprağından "*Türbet-i Hüseyin*" taneler toplayıp devam ettirdikleri gelenek haline gelmiştir.

Şîalar için yukarıda bahsedilen bu tesbihat, "*Zikr-i Kesir*" ile bağlantılıdır. Bu konudaki Şîaların referans ettiği İmam Sadık'ın rivayeti şu şekildedir; İmam Sadık takipçilerinden birisine "*Hz. Fatma'nın Tesbihatı*"nı yerine getirdiği taktirde Allah'ı Zikri Kesir ile anmış olacağına vurgulamıştır. Başka bir hadiste ise İmam Sadık Hz. Fatma'nın Tesbihatı ile uyuyanların Allah'ı yâd eden kadın ve erkekler olacağına işaret etmiştir. İmam Bakır'dan rivayet edildiği üzere Hz. Fatma'nın Tesbihatından daha güzeli yoktur; zira olsaydı Hz. Muhammed ona bahşederdi (Tehrani, 1377, ss. 11-15). Yine kendisinin nakli üzere: Her kim Hz. Fatma'nın Tesbihatını yerine getirip daha sonra tövbe ederse tövbesi kabul edilir; zira söylemde yüz olan bu tesbihatin ameli bindir; ayrıca Allah'a yakınlaştırp şeytandan uzaklaştırır. Son olarak: İmam Sadık'ın namazdan sonra (cülus daha kalkmamışken) Hz. Fatma'nın Tesbihatını söyleyen kişinin Allah'ın affından yararlanacağını söylediği yönündedir. Bu hadislerden anlaşılacağı üzere Şîa mezhebinde Hz. Fatma Tesbihatı'na önem verilmiş ve onlar için önemli yere sahip olan imamları tarafından pek çok defa bu olguya dikkat çekilmiştir.¹¹

5.1. Türbet Tesbihi

"*Kerbelayi Tesbihi*" veya "*Kerbela Tesbihi*" olarak da bilinen bu tesbih Şîalar tarafından kutsal atfedilen Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki mezar toprağından yapılır. Bu yapım geleneği Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ardından başlamış ve Büveyhoğulları döneminde yaygınlaşmıştır.¹² Buradaki hangi alan veyahut mesafenin kutsal sayılacağı bakımından ise çeşitli görüşler bulunmaktadır.

10 Ayrıca bazı yazılarda Tesbih ipinin Yeşil renkte olduğu ve bu sebepten dolayı rengin kutsiyet barındırdığına inanılır (Safayî & Shayesterokh, 1398, s. 175).

11 Sünnî çerçeveye göz attığımızda namazdan sonra tesbihat hususunda Sahih-i Muslim esasında rivayetlerin İbn Abbas'tan olduğu ve namaz sonrası zikrin Hz. Muhammed'e dayandığını görmekteyiz (en-Niysaburi, 1988, ss. 209-210).

12 Miladi 932 yılında Abu Şuca tarafından İran coğrafyasında kurulmuş devlettir. Şîa mezhep olan devlet dönemdaşı olan Sünnî Abbasi Hilafeti ile Şîalığı yayma ve kurumsallaşması zemininde mücadeleler vermiştir (Zettersteen, 1979, s. 843).

Şekil 5

Türbet Tesbihinin ve Mohr Yapımı (iribnews.net)

En yaygın olan görüşler şunlardır:

- A) Mezarın çevresindeki 5 fersahlık alanın "Türbet" olarak kullanılması;
- B) Mezarın çevresindeki 1 fersahlık mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- C) Mezardan 10 millik mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- D) Mezardan 4 millik mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- E) Mezardan 1 millik mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- F) Mezardan 70 bağlık mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- G) Mezardan 25 zira mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- H) Mezardan 20 zira mesafenin "Türbet" olarak kullanılması;
- I) Hz. Hüseyin'in başucundaki kızıl "Türbet"i'nin şifa veyahut kutsal değerlendirilip "Türbet" olarak kullanılması.

Bahsedilen bu görüşlerin tamamı çeşitli rivayet, tavsiye ve hadislerden referans edilmiştir. Burada haizi ehemmiyet bir husus ise "Türbet-i Hüseyini"nin Türbet Tesbihi ve Mohr (Turbah veya namaz taşı) üretimi için de en yaygın kullanılan toprak olmasıdır (Musevian, 1400, ss. 103-105).

Şîa mezhebinde bu tesbihin istifadesine inanışlar ve rivayetler menş'e edilerek anlamlar yüklenmiştir. Şöyle ki; kullanımının gönül rahatlamasına ve o esnada yapılan zikir sevabının arttığına inanılmaktadır. Şîa hadislerine göre bu tesbih ile bir tur zikir çekmek sevabı yetmiş katlamaktadır. Başka düşünceye göre Türbet Tesbihi ile dua etmek ve ona secde etmek iç huzurun artmasına sebep olmaktadır. Tesbih çekilmese dahi elde tutulmasının sevaba ve teberrüke yol açtığı da ifade edilir (Muhamad, 1389, s. 77). Aynı şekilde bu tesbih ile dört zikirleri (La ilahe illallah, Allah'u Ekber, Sübhan'Allah ve Hamdullah) yerine getiren kişinin Allah tarafından kötülüklerinin silindiği ve iyiliklerinin katlandığı söylenir. Sayir rivayetler Şîalar için seccade, misfak¹³, yüzük ve Türbet Tesbihini daima yanlarında bulundurmalarını tavsiye etmişlerdir. Türbet Tesbihi, Turbah

13 bkz. (en-Niysaburi, 1988, ss. 11-12; Baytop, 2005, s. 190).

veya Mohr ile birlikte Şîalar için önemli hediyelik eşyalardandır (Ebû Ca'fer el-Sadûk, 1367, ss. 80-82). Genellikle Kerbela ziyaretçileri dönüşlerinde her ikisi veya birini yanlarında getirirler ki bu husus da ziyaretçilerin Kerbela'dan aldıkları manevi hazineyi sembolize etmektedir. Türbet yani kutsal topraklar için geçerli olan Şîa fıkıh ahkâmı aynı şekilde bu tesbih hususunda da caridir. Ayriyeten adaklar esnasında Şîalar, Türbet Tesbihi çekilerek adaklarının Allah ve Ehli Beyt imamları tarafından kabul görmesi için dua ederler. Bu uygulama, Şîa toplumunun dualarını ve niyetlerini Allah'a sunarken, Ehli Beyt'in kutsal imamlarının aracılığına olan inancını yansıtır. Tesbih ipinin çekim esnasında ani kopması bazı görüşlere göre adağında kabul olması ve uğur anlamına gelirken başka düşüncelere göreyse tam aksine uğursuzluk anlamına gelmektedir. Şîa mezhebine göre Türbet Tesbihi'nin taşınması sadece bir gelenek değil, aynı zamanda Allah'a olan bağlılığın ve saygının bir ifadesidir. Bu tesbihin taşınması ve kullanılması bazı çevrelerce dini bir vecibe olarak da görülmektedir. Bu inanışlar genellikle toplumların geleneksel ve kültürel pratiklerine dayanır. Şîalar gelenekleri esasınca bazen erkek ölülerinin naaşına doksan dokuz veya otuz üç taneli Türbet Tesbihi kadın naaşına ise, üstünde Beş Aziz'in¹⁴ ismi bulunduğu Türbet Tesbihi ile defnetmektedirler. Ayrıca gerek ellerine bilezik gerekse boyunlarına kolye şeklinde bu tesbihleri kullanarak naaşlarını defnetmektedirler (Ahmadi, 1398, s. 238). Öte yandan Şîalar, istihare ve nazardan korunmak amacıyla da tesbihi kullanmaktadırlar. Şîa mezhebinde yaygın olan tesbihin doksan dokuz taneli olan Türbet Tesbihi olduğunu görmekteyiz. Bu durum hem Allah'ın doksan dokuz ismine (Esmâü'l Hüсна) olan inancı yansıtır, hem de Hz. Fatma'nın Tesbihatına bir referanstır. Türbet Tesbihi, Şîa toplumunun önemli bir sembolü haline gelmiş ve inançlarında manevi değerini daha da artırır. Hz. Fatma, İslam'ın erken dönemlerinde önemli bir figürdür ve onun ibadetlerine ve maneviyatına atıfta bulunmak, Şîa toplumunda derin bir saygı ve bağlılık duygusu uyandırır (Hadad Adel, 1376, s. 3530).

Sonuç

Neredeyse her dinde ortak bir nokta olan tesbih, başlangıçta bir sayım aracı olarak ortaya çıkmış ve tarih boyunca çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Tesbihin tarihsel seyri, sadece bir sayım aracı olmanın ötesinde, farklı amaçlar ve anlamlar kazanarak İslam kültürüne derinlemesine yerleşmiştir. İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte tesbih, zikir ve ibadet hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve Müslüman toplumunun manevi ve kültürel yaşamında önemli bir role sahip olmuştur. Tesbih, hem bireysel ibadetlerde kullanılan bir araç olarak hem de toplumsal ritüellerin bir parçası olarak geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu bağlamda, tesbihin İslam kültüründeki evrimi ve çeşitli amaçlarla kullanılması, dini

14 Al-i A'ba, Al-i Kisa ve Hamsa-i Tayyibe olarak da adlandırılan Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatma için kullanılan ortak mahlaştır. Şîa İmamiyye mezhebinde makam ve faziletlerinin diğer 14 masumdan daha üstün ve benzer olduklarından dolayı bu isim onlara verilmiştir. Kutsiyetler mezhebin esaslarına işleyerek duaları, zikirleri ve dini kültürlerini de etkilemiştir. bkz. (Mollazade, 1380, s. 750; Huşengi, 1380, ss. 752-753; Dehkhoda, 1998, s. 5743).

pratiklerin ve inançların derinliğini yansıtan önemli bir öğedir. Günümüzde birçok Müslüman tarafından sürekli olarak yanlarında bulundurulanan bu eşya, bazıları için sadece bir ibadet aracı olmanın ötesinde, adeta bir koleksiyon niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar tesbihleri ibadet pratiği içerisinde kullandıkları gibi geleneksel ve kültürel bağlamlarında da onlara önem atfetmekteledir. Mamafih tesbihin sahip olduğu manevi değer, kullanıcıları arasında ortak bir anlayış ve duygusal bağ oluşturarak topluluk içinde birlik duygusunu da güçlendirebilir. Bu nedenle, tesbihler sadece dini uygulamaların bir parçası olmaktan öte, Müslümanların yaşamlarında derin bir anlam ve önem taşıyan sembolik objelerdir. Özellikle farklı tasarımlar, malzemeler ve işçiliklerle süslenen tesbihler, bir Müslüman için koleksiyon değeri bile taşımaktadır.

Tesbih kullanımı ve zikir uygulamalarıyla ilgili olarak, farklı mezhepler ve alimler arasında çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, İslam toplumunda zikrin nasıl yapıldığı, ne zaman yapılması gerektiği ve hangi araçların kullanılacağı konularında farklı yorumlara yol açmıştır. Bahse konu görüşler aslında İslam'ın zengin ve kapsayıcı mirasının bir yansımasıdır ve inananlar arasında farklı ritüellerin ve ibadet biçimlerinin varlığını sunmaktadır. Şîa mezhebinde, tesbih büyük bir öneme sahiptir ve bu inanışın neredeyse ayrılmaz bir parçası mahiyetindedir. Mezhep fıkhnın ve geleneklerinin zaman içinde olgunlaşmasıyla, yeni bir tesbih türü ortaya çıkmıştır. Bu yenilik olan Türbet Tesbihi onlar için manevi bağlantılar kurmak ve dua etmek bakımından özellikle tercih edilen bir araç olmuştur. Aynı zamanda Şîalar bu tesbihe fıkhi açıdan özel anlamlar ve hükümler belirlemişlerdir. Bu özel anlamlar ve hükümler, tesbihin kullanımıyla ilgili ritüellerin ve ibadetlerin pratiklerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle Hz. Hüseyin'in mezarı gibi kutsal kabul ettikleri topraklardan üretilmesi ve yaygınlaşması manevi değer artması ve sembolü haline gelmesini de sağlamıştır. Binaenaleyh Şîalar için Türbet Tesbihi kutsiyet ve maneviyatının yanı sıra gündelik yaşamlarında önemli bir konuma ve hürmete sahiptir.

Şekil 6

Tesbih Ustası Özhan Gültepe'nin Koleksiyonundan Yuvarlak Taneli Bir Türbet Tesbihi Örneği¹⁵

15 Ayrıca, çalışmama sağladığı kıymetli armağanı için kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynaklar / References

- Ahmadi, M. (1398). Penc ten. *Danışname Ferheng-i Merdom-i İran*, (2), 236-240.
- Alayi, A. A. (1343). Dastan-i peydayesh-i tesbih ve aksam-i an. *Huner ve Mardom*, (28), 29-35.
- Albayrak, K. (2007). Nestûrlük. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 15-17.
- Baytop, T. (2005). Misvak. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 190-191.
- Bozkurt, N. (2011). Tesbih. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, 529-532.
- Çağatay, N. (1986). Vehhabilik. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 13, 262-269.
- Dehkhoda, A. (1998). Loghatname. *Encyclopedic Dictionary*, 15, s. 23786.
- Dehkhoda, A. (1998). Loghatname. *Encyclopedic Dictionary*, 4, s. 5743.
- Dehkhoda, A. (1998). Loghatname. *Encyclopedic Dictionary*, 5, s. 6595.
- Ebu Abdillâh Muhammed ibn İsmail el-Buhari. (1987). *Sahih-i Buhari ve tercümesi* (M. Sofuoğlu, Çev.). 2. Ötügen Yayınları.
- Ebu'l-Hüseyn Muslimu'bnu'l-Haccac el Kuşeyri en-Niysaburi. (1988). *Sahih-i Muslim ve tercümesi* (M. Sofuoğlu, Çev.). 1. İrfan Yayıncılık ve Ticaret.
- Elaltuntaş, Ö. F. (2014). Parmak uçlarındaki kültürel hazine: Tesbih. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 145-173.
- Fortacı, T. (2018). Nestûrlüğün ortaya çıkış süreci. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18(2), 63-99.
- Hadad Adel, G. (1376). Tesbih (2). *In Danışname Cihan-i Eslam*, (1), s. 3530.
- Huşengi, L. (1380). Penc ten (Penc ten der itikadat ve adabiyat ve ferheng-i amme). *Neşriye Danışname Cihan-i Eslam*, 5, 752-753.
- Hür el-Âmilî, V. (1983). Vesâ'il-i Şî'a. 4. Darü'l-İhya' Tirasü'l-Arabi.
- İmam Tirmizi. (2004). *Sünen-i Tirmizi tercümesi* (A. Parlıyan, Çev.). 3. Konya Kitapçılık.
- Kazvini, M. (1324). Tahkikat-i Lugavi: Tesbih be mani-yi sübha sahih ve fasih est. *Yadigâr-i Dey*, (15), 5-14.
- Kitat, S. el-S., & Hanafy Hassan, Z. (2020). Praying beads and praying ropes in coptic art in the context of coptic heritage. *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality (JAAUTH)*, 19(1), 25-64. <https://doi.org/10.21608/jaauth.2020.39676.1062>
- Mohan U. (2016). From prayer beads to the mechanical counter. *Archives de sciences sociales des religions*, 191-212. <https://doi.org/10.4000/assr.27792>
- Mollazade, M. H. (1380). Penc ten (der ayat ve ravayat). *Neşriye Danışname Cihan-i Eslam*, (5), 750-752.
- Muhamad, A. (1389). Berresi-yi fıkhi-yi efzeliyet secde ber türbet-i İmam Hüseyin Aleyhisselam. *Neşriye Pejuheşha-yi Fikhi*, 3(8), 69-90.
- Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn (Ebû Ca'fer el-Sadûk). (1367). *Tercüme ve Şerh-i Men lâ Yahduruhü'l-Fakih*. 2. Sazman-i Çap-i Hâce.
- Nuri, M. İ. (1387). Tesbih-i Hazret-i Fatme Aleyhisselam mesadik-i az zikri kesir. *Mublegan*, (104), 8-17.
- Rebani Musevian, S. A. (1400). Pejuheşi no der mehdude türbet-i Hüseyini. *Neşriye Pejuheşname-i Hac ve Ziyaret*, (13), 95-128.
- Rosary. (n.d.). *Britannica*. (2022, Nisan 13).
- Safayi, S., & Shayesterokh, E. (1398). Tesbih; peydayesh, güne shenasi ve shive-yi sakht. *Ferheng-i Merdom-i İran*, (59), 173-186.
- Salki, M. (1386). Maneviyet ru-yi risman (tarihçe-i tesbih der edyan-i gunagun). *Ahbar-i Adyan*, (22), 80-82.
- Saramifar Y. (2018). Objects, object-ness, and shadows of meanings: Carving prayer beads and exploring their materiality alongside a khaksari sufi murshid. *Material Religion*, (0), 2-21. <https://doi.org/10.1080/17432200.2018.1487765>

- Shiver, J. (2012). Evolutionary Sleeper. Prayer Beads Neuroanthropology. ANG 6469 *Neuroanthropology*.
- Şobeyri, S. M. C. (1388). Türbet (1). *Neşriye Danişname Cihan-i Eslam*, (6), 823-824.
- Tehrani, A. R. (1377). *Asrar ve asar-i tesbihat-i Hazret-i Zahra*. İntişarat-i Nubug.
- Tekin, K. H. (2014). Türk-İslam sanatında tesbih üzerine notlar. *Turkish Studies*, 9(10), 1009-1018. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7257>
- Tönük, D. (2011). *The practice of counting prayers: Use of tespih and zikirmatik in everyday life in Turkey* (Thesis No. 305707) [Master thesis, Middle East Technical University]. YÖK Tez Merkezi.
- Türbet. (n.d.). In *Danişname Bozorg-i Eslami*, 14, 5858. (2022, Mayıs 2).
- Yurdagür, M. (2011). Tesbih. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, 527-528.
- Zettersteen, K. V. (1979). Büveyhiler. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 2, 843-845.